عەبدولڕەحمان مونیف

ئایین و ئازادیی بیروڕا

وەرگێڕانی
عوسمان حەسەن شاکر

ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران
سلێمانی ـ 2010

ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران

دامەزراوەیەکی کەلتورییە بەپێی بڕیاری کۆنگرەی سێی ساڵی 2010ی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دامەزراوە، ئەرکەکەی بریتییە لە دەستەبەرکردنی پێداویستییەکانی هۆشیارکردنەوەی سیاسی، فراوان کردنی چوارچێوەکانی رۆشنبیریی گشتی، تۆکمەکردنی بەهاکانی دیموکراسیو مافی مرۆڤ و دادی کۆمەڵایەتی لەکۆمەڵدا، تاوتوێ کردنی مەسەلەکانی بیری هاوچەرخو دابین کردنی کەرەستەی پێویست بۆ پێگەیاندنی کادیران لە بوارە هەمەجۆرەکاندا.

سەرپەرشتیاری زنجیرە: تەحسین نامیق

دیزاینو بەرگ: ئەمیرە عومەر
چاپ: دەزگای چاپو پەخشی حەمدی
تیراژ: (2500) دانە
ژمارەی سپاردن: (1877) ی ساڵی 2010 ی وەزارەتی رۆشنبیری
ژ. زنجیرە : (6)
لەبڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران

پێشەکی

ئامانج لەوەرگێرانو بەچاپگەیاندنی ئەم بابەتە، رونکردنەوەی پەیوەندی نێوان (ئایین)و (ئازادی)یە وەك پرسێکی ئاڵۆزو پرگرفت، بێ گومان کاریگەری هەر یەکێکیان لەسەر ئەوەی تریان دەبێتە هۆی سنوردارکردنی ڕۆڵو کاریگەرییان لەسەر کۆمەڵگاو دامەزراوەو پێکهاتە جیاوازەکانی.

ئەو فاکتەرەی کە ڕۆڵێکی زۆر خراپو مەترسیداری لەسەر ئاستو جۆرو سروشتی ئەم پەیوەندییە داناوە

سەرهەڵدانی فەندەمینتالیزمە، واتە باڵی توندڕەوی ئایینی یە کە بەڕەوتی ئیسلامی سیاسی ناسراوە.

پرۆژەو ئاڵتەرناتیڤی فەندەمینتالیزم بۆ بەڕێوەبردنی دەوڵەتو کۆمەڵگا، پرۆژەیەکی شمولیو تاکڕەوانەیەو کار لەسەر سڕینەوەی بەرامبەرو هەموو دەنگو ڕەنگێکی جیاواز دەکات بە ئامانجی دروست کردنی کۆمەڵگایەکی یەکڕەنگو بێ دەنگ، خاڵی لە هەر دەنگو بیروڕایەکی جیاواز.

عەبدولڕەحمان مونیف لەم نوسینەدا پرسەکانی پەیوەندی نێوان ئایینو فەندەمینتالیزم واتە باڵی توندڕەوی ئایینی، ئایینو ئازادیی بیروڕا، وولاتانی خۆرئاواو سیستەمە تاکڕەوو دیکتاتۆرییەکانی خۆرهەلاتی ناوەڕاستو، فاکتەرەکانی گەشەکردنی فەندەمینتالیزمو ئاستەنگەکانی بەردەم کاروگەشەی هێزو گروپو

کەسایەتیە دیموکراتو چەپو پێشکەوتنخوازەکان، بەشێوەیەکی بابەتیو بەپەیڕەوکردنی میتودی زانستیو عەقڵانی باس دەکاتو لێکدەداتەوە.

عوسمان حەسەن

ئایین و ئازادیی بیروڕا

لەڕاستیدا دەبوایە ئایین، جا هەر ئایینێك بێت، لەچوارچێوەی بڕواپێهێنانی تایبەتیو کەسێتیدا بمایەتەوە، کاتێکیش ئاراستەی ئەوانی دی دەبێت، دەبوایە لەسنووری بەها مۆراڵییەکاندا بمایەتەوە، بەڵام ئەگەر گۆڕا بۆ پرۆسەیەکی سیاسی ئەو کاتە دەبێتە پاساوێك بۆ زەوتکردنی ئازادیی مرۆڤ و ناچارکردنی بۆ هاوشێوە بوون، هەروەها دەشبێتە ئامرازێك بۆ سەرکوتی ئەوانی دیو زۆرجاریش دەبێتە بیانوویەك بۆ چەوساندنەوەیان. ئەگەر باوەڕداری لەلای زۆر کەس

لەبڕواوە سەرچاوە دەگرێت، ئەوا لەلای کەسانێکی ترلەڕاهاتنەوە نزیکە تاباوەڕ، بەڵام هاندەرەکانی ئەم تێڕوانینە هەرچییەك بێت، پێویستە نەبێتە ئامرازێك کەبەهۆیەوە ملکەچپێکردنو هاوشێوەبوون (التماثل) ببێتە یاسایەکی بەزۆر سەپێندراو، یان فۆرمۆلەیەك هەمووان بگرێتەوە بەهەمان شێوە یان بەهەمان ئاست، جا لەڕووی باوەڕدارییەوە بێت یان سرووتە کانەوە.

هەروەها هەبوونی ئەم تێڕوانینە ڕەوایەتی نابەخشێتە گۆڕانی خودی ئایین بۆ دەسەڵاتێك کەمافەکانی مرۆڤ لەهەڵبژاردنی ئازاددا تێپەڕێنێت، یان شێوازێك لەشێوازەکانی دەمارگیریو سەرسەختی. لەگەڵ ئەوەشدا دەمارگیری لەقۆناغی ئێستادا، زیاتر لەهەر کاتێکی تر بۆتە دیاردەیەکی جیهانی، ئەم دەمارگیرییەش لەچەند وێنەیەکی جیاوازدا خۆی نمایش دەکات: دەمارگیری نەتەوەیی، ئەتنیکی، ئایینی، ئایینزایی، هەروەها لەفۆرمی

ڕووبەڕووبوونەوەیەکی ئاشکرادا خۆ دەنوێنێت، تەنانەت هەندێ جار توندوتیژیش، لەنێوان هەژاران‌و دەوڵەمەندانی هەموو کۆمەڵگاکاندا، لەسەر ئاستی جیهانیش لەنێوان وڵاتانی دەوڵەمەندو وڵاتانی هەژاردا، ئەمە سەرەڕای بەرتەسککردنەوەو سنوردارکردنی کۆچکردن‌و فرۆشتنی هێزی کار، هەڵوێست‌و مامەڵەکردن لەگەڵ کۆچبەرەکان لەوڵاتانی پەنادەردا. لەبەر ئەوە هەڵەیە ئەگەر دیاردەی فەندەمێنتالیزم، کەپانتاییەکی فراوانی جیهانی ئیسلامی گرتۆتەوە لەو دیاردە گشتییەی کەخەریکە گەلێك شوێنی تریش دەگرێتەوە جیابکرێتەوە، یان لەهۆکارە ئابووری‌و کۆمەڵایەتییەکانی دابڕێت.

ئەگەر دیاردەی فەندەمێنتالیزمی ئیسلامی، بەدیاریکراویش باڵە سیاسییەکەی شایەنی هەڵوێستەکردنەو پێویستی بەلێکدانەوەو شرۆڤە کردن

هەیە، ئەوا دیاردەی فەندەمێنتالیزمی یەهودی خۆی پەنهان ناکات‌و شەرانگێزبوونیشی ناشارێتەوە، هەروەها گوزارشتە پراکتیکییەکانی لەبەرامبەر عەرەبدا بەشێوەیەکی گشتی زۆر روون‌و ئاشکرایە، بەتایبەتیش لەناوچە داگیرکراوەکاندا، سەرباری بەرهەمهێنانی ململانێیەك کەهەندێ جار سروشتێکی زەبروزەنگئامێزی هەیە لەنێو خودی جولەکەکان خۆیاندا. بەڵام فەندەمێنتالیزمی مەسیحی، کە لەلایەن کڵێسای کاسۆلیکەوە سەرپەرشتی دەکرێت، بەتایبەتیش (حبری مەزنەوە)، پاپای ئێستا، ئەوا ئەم فەندەمێنتالیزمە گەلێك ڕەنگدانەوەی هەیە، کەدەتوانین ئاماژە بەدوانیان بکەین; یەکەم/ هەڵوێستی ڤاتیکان لەبەرامبەر ئەو پیاوە ئایینیە مەسیحانەدا کەیارمەتی‌و پشتگیری هەژارانیان کرد لەئەمریکای لاتینیداو، بەرامبەر بەو سیستمە دیکتاتۆریانەش وەستانەوە کە لەلایەن ئەمریکاوە یارمەتیدەدران‌و پشتگیریان

لێدەکرا: دووهەم/ هەڵوێستی کڵێسایە لەبەرامبەر بلۆکی سۆشیالیستیدا، لەسەرەتادا لەپۆلۆنیاوە لەسەرەتای هەشتاکان، ئەو کۆششانەی کە لەم بوارەدا دران دژ بەم سیستمانەو لەئامێزگرتنی دوژمنایەتیکردنیان تائەوپەڕی سنور، ئەمەش بەڕێکەوتنو تەنسیقکردن لەگەڵ دواکەوتوترین ناوەندی کۆنەپەرستی دەستڕۆیشتوی رۆژئاوادا. . ئەم دوو هەڵوێستە بەرۆشنی نیشانیدەدات، کەفەماندەمێنتالیزمی مەسیحی رۆڵێکی کاریگەر دەبینێت، بەتایبەتیش لەبواری سیاسیدا بەدیوەکەی تریشدا دیاردەی فەندەمێنتالیزمی ئیسلامی، کە لەساتەوەختی ئێستادا رۆشنایی دەخرێتە سەر، هاوشێوەکەی لەکۆمەڵگاو دامەزراوەکانی تردا هەیە. ئەمە لەسەرێکەوە، لەسەرێکی تریشەوە فەندەمێنتالیزمی ئیسلامی سیاسی، بەدیاریکراویش ئەو باڵەیان کەپشت بەزەبروزەنگ دەبەستێت، لەگەڵێک

قۆناغی جیاوازدا، لەلایەن رۆژئاواوە لەئامێزگیراوەو پشتگیری لێکراوە، پشگیریکردنەکەش گەلێك شێوازی جیاوازی لەخۆگرتوە: لەرووەکانی سیاسیو داراییو راگەیاندنو هەندێکجاریش لەڕووی سەربازیشەوە. پێموایە نمونەی ئەفغانستان راستی ئەم قسەیەم دەسەلمێنێت، ئاماژەشە بۆ ئەوەی کەوڵاتانی رۆژئاوا لەسۆنگەی ئەو زیانە یاخود سودانەوە، کە بەر بەرژەوەندییەکانی دەکەون، هەڵوێستی خۆی دیاریدەکات، نەك لەسەر بنەمای هەڵوێستێکی جێگیر لەبەرامبەر ئەم رەوتەدا.

بەتەنها هەر ئەمەش نا، وڵاتانی رۆژئاوا لەگەڵێك قۆناغدا، تاکو هەنوکەش، پشتگیری ئەو سیستمو ئاراستە فیکرییە عەرەبیانە دەکەن ، کەخاوەن دیدێکی فەندەمێنتالیستین. وڵاتانی کەنداوی عەرەب، وڵاتانی تریش، لەلایەن وڵاتانی رۆژئاواوە چاودێریو

پارێزگاریان لێدەکرێت، بەتایبەتیش لەلایەن ئەمریکاوە، سەرباری ئەوەی، کە بەکۆنەپەرستی فەندەمێنتالیستی ناسراون، هەروەها سەرباری ئەو پشتگیریو یارمەتییەی، کە ئەم رژێمانە لەکۆمەڵێك بزاوتی فەندەمێنتالیستی دەکەن لەگەلێك شوێنی جیهاندا.

بەشێوەیەکی گشتی فەندەمێنتالیزم، بەدیاریکراویش فەندەمێنتالیزمی ئیسلامی، سەرباری ئەوەی لەمێژە هەیە، بەڵام ئێستا زۆر لەپێشوو بەهێزترە، ئەو ئاماژانەی، کەشرۆڤەی ئەم ڕەوشە دەکەن: لاوازی یان نائامادەیی رەوتەکانی ترە، ئەو کۆسپو تەگەرانەیە، کەخراونەتە بەردەمی، رۆژئاواش لەماوەی گەلێك قۆناغی جیاوازدا شەڕێکی هەڵگیرساندبوو، کەراستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بەهۆی پشتگیریی و یارمەتیدانی حکومەتە دیکتاتۆریی و

کۆنەپەرستەکانەوە بەڕێوە دەبرا بۆ دژایەتیکردنی رەوتە دیموکراتی و پێشکەوتنخوازەکان، کەسەرەنجام زەمینەیەکی شیاوی بۆ رەوتە فەندەمێنتالیستەکان رەخساند بۆئەوەی بەهێزو زاڵبن و نمونەی ساداتیش لەمیسر نمونەیەکی روون و ئاشکرایە.

بەڕووخانی یەکێتیی سۆڤێت ئەم رەوشە هێندەی تر چەسپی، بەتایبەتیش بەهۆی ئەو شاڵاوی راگەیاندنەی رۆژئاواوە، کەبانگەشەی بۆ نەبوونی هیچ دەرفەت و رێگەچارەیەك دەکرد لەبەردەم رەوتی دیموکراتی پێشکەوتنخوازدا بۆ بوونە ئەلتەرناتیڤی سیستمە کۆنەپەرستە دەسەڵاتدارەکان، کەئەمەش زەمینەی خۆشکرد تارەوتە فەندەمێنتالیستەکان خۆیان بەتاکە ئەلتەرناتیڤی هەموو رەوتە کۆمەڵایەتییەکانی تر دابنێن. لەبەرامبەردا فەندەمێنتالیستەکان رەوشێکی ئاوایان بەدۆخێکی شیاوو گونجاو زانی بۆ کارکردن و

کاریگەری دانانو زیاتر بەهێزبوون، بەتایبەتیش چونکە سیاسەتی وڵاتانی ڕۆژئاوا بەدرێژایی چەندان دەیە سیاسەتێك بووە، کەخۆپەرستیو ئاسۆلێڵی بەسەریدا زاڵ بووە، لەهەمان کاتدا دژو پێچەوانەی خواستە ڕەواکانی گەلانی ناوچە کەبووە، بەتایبەتیش هەڵوێستی ناڕەواو نامرۆییان لەبەرامبەر پرسە سەرەکییەکانی وەك: نەوتو پرسی فەلەستینو رزگاری ئابووری، دەرفەتو زەمینەیەکی باشو فراوانی لەبەردەم بزاوتە فەندەمێنتالیستەکان رەخساند بۆئەوەی خۆیان وەك ئاسۆو ڕێگەچارەی سیاسیو ئابووری بخەنەڕوو ئیدی بەچاوپۆشین لەشیاوییان بۆ هەستان بەو کارە لەداهاتوودا. بەشێکی زۆر گەورەی ئەو شەڕانەی کەئێستا لەگەلێك شوێنی جیهاندا لەئارادان، جەنگی دروشمەکانە بۆ بەدەستهێنانی جێگاو شوێنی شیاو، با بەشێوەیەکی کاتیش بێت، لەپێناو ڕیزبەستنێکی تازەتردا، ئەم شەڕانەش

تاڕادەیەکی زۆر هەموو لایەنەکان پێی هەڵدەستنو تێیدا بەشدارن، بەچاوپۆشین لەهەموو ستراتیژیەتێکی ماوە درێژیان نا، لەبەرئەوەی لەئێستادا پرسی گرنگ سەرکەوتنە بەسەر دوژمندا، یاخود باڵبەستکردنو رووتکردنەوەیەتی لەو ئامرازە گرنگانەی کەهەیەتی یان کەپەنای بۆدەبات، بەبێ بایەخدان بەو دەرئەنجامانەی، کەرەنگە لەداهاتوودا لێی بکەوێتەوە.

لەوشتانەی، کە لەئێستادا هەڵوێستی رەوتی فەندەمێنتالیستی بەهێزدەکات، لەرووی جەماوەرێتییەوە کاراتری دەکات بریتییە لەو سیاسەتو دروشمانەی کە لەبەرامبەر رۆژئاوادا بەرزیدەکاتەوە بەتایبەتی لەرووی ئەمریکادا، لەبەر ئەوەی ئەمریکا دەستی هەڵ نەگرتووە لەپەنابردنە بەر هێزو تۆقاندنو روتاندنەوە لەمامەڵە کردنیدا لەگەڵ گەلانی ناوچەکەدا، هەروەك ئاشکرایە کارکردنی لەسەر ئەوسیاسەتانەی کە کەرامەتو خواستەکانی گەلانی

ئەم ناوچەیە برینداردەکات، ئەوە جگە لەجیاوازیکردن‌و پەیڕەویکردنی سیاسەتی بانێکەو دوو هەوا لەمامەڵکردن‌و هەڵوێست وەرگرتندا لەنێوان عەرەب‌و ئیسرائیلدا. یادەوەری عەرەبی‌و ئیسلامی لێوان لێوە لەو رووداوانەی کەلایەنگری رۆژئاوا بۆ ئیسرائیل‌و دڵڕەقی‌و توندوتیژی رۆژئاوا، بەتایبەتی ئەمریکا، لەمەڕ ئەو پرسانە کەسەبارەت بەگەلانی ئەم ناوچانە چارەنووسازن، نیشاندەدات.

ئەم ئاماژانە زۆر پێویستن لەپێناوی تێگەیشتن لەدیاردەی فەندمێنتالیزم‌و گەڕاندنەوەی بۆ ناو چوارچێوە راستەقینەکەی. بەڵام ئەگەر لەم چوارچێوەیەی خۆی‌و لەتێگەیشتن لەو هاندەرانەی، کەلەپشت هەڵسانەوەو بەهێزبوون‌و توندڕەوییەکەیدایە دوورخرایەوە، ئەوا گەلێك هەڵەی تری لێدەکەوێتەوە. رەنگە قسەکردن سەبارەت بەو پەڕاوێزەی، کەئایین

لەبوارەکانی ئازادی بیروراو دایەلۆگ‌و فرەهزری رێگەی پێدەدات سوودبەخش نەبێت، لەبەر ئەوەی سەرەڕای بوونی چەندەها تێکست، کەدروستی ئەم بۆچوونە دەسەلمێنن، بەڵام ئەوەی کەوادەکات ئەمە بچەسپێت‌و مومکینبێت ئەو فەزا گشتییەیە، کەباڵادەستە، چونکە سەرەڕای ئەوەی کەلەئاییندا، ئینجا هەر ئایینێك بێت، لێکبوردن‌و هاندانی خەڵك بۆ خۆشەویستی‌و سۆزو هاریکاری هەیە، بەڵام پرسەکە لەهەموو ئایینێکدا یاخود لەنێوان ئایینەکاندا بەستراوە بەو ئارەزوو بیروڕایەی، کە بەسەر سۆزو بیرکردنەوەی خەڵکدا زاڵە، پاشان بەپێداویستیەکانی دادوەری‌و ئینساف‌و لەیەکتری تێگەیشتنەوە وەك رێگا خۆشکەرێك بۆ گەیشتن بە فۆرمەلەیەکی نوێ لەمامەڵە کردندا.

خۆئەگەر دیاردەی فەندەمێنتالیستی ئیسلامی، بەلای هەندێك کەسەوە وەك پرسێك لەناکاوو

چاوەڕواننەکراو دێتە پێشچاو، کە بەهەندێك سیماو خەسڵەتی وەك توندوتیژیو دەمارگیریدا دەناسرێتەوەو زۆر جاریش ئاڵۆزو ناڕۆشنە، بەڵام ناکرێت ئەم دیاردەیە لەودۆخو فەزا باڵادەستەی سەرجیهانو ئەو ڕووداوانەی، کە لەگەلێك ناوچەی جیهاندا ڕوودەدەنو هەروەها لەگەڵ کاردانەوەکانیاندا لەیەکتری دابڕین.

ئازادی بیرورا لەبەشێکی زۆری کۆمەڵگاکاندا بەرهەمو دەرەنجامی هاوسەنگی هێزەکانی نێو ئەم کۆمەڵگایانەیە، لەڕویەکەوە ئەم ئازادییە گوزارشت کردنە لەپێویستی یەکی ژیاریو لەڕووەکەی تریشەوە گوزارشت کردنە لەو ئامرازانەی کە بەشێوەیەکی ئاشتیو عەقلانیو ئارەزومەندانە بەدیدێنێت. بەڵام ئەم پرسەسەبارەت بەکۆمەڵگائیسلامییەکان جیاوازییان گەلێك زۆرە، هەرئەمەشە وای کردووە کەبزوتنەوە

فەندەمینتالیستییەکان لەیەکێك لەرووەکانیدا کاردانەوەیەك بێت بەرامبەر بەشکستی ئەم سستمانەی کەئێستا فەرمانڕەوانو هەروەها لەسەرێکی تریشەوە بەهۆی لاوازیو بێتوانایی هێزوحیزبە عەلمانیەکان لەبوون بەئەلتەرناتیڤی ئەم رژێمانەدا، ئەمە سەرباری ئەوەی، کەبزوتنەوە فەندەمێنتالیستەکان خۆیان بەڕەوشو نێوەندێکی رەتکردنەوەو بەرخۆدان دەزانن لەبەرامبەر سیستمە باڵادەستەکانی رۆژئاوا، کە لەبەرامبەر گەلانی ئەم ناوچەیەدا پیادەی دەکەن، لەهەمان کاتیشدا ئەم هەڵوێستەی خۆیان بەبەرگریکردن لەشوناسو تایبەتمەندێتی ناوچەوگەلانی ناوچەکە، دادەنێن.

لەسۆنگەی ئەوەوە، کەبزاوتە فەندەمێنتالیستەکان پشت بەجولاندنی سۆزو هەستی خەڵكو ورووژاندنو کۆکردنەوەیان دەبەستن، لەدژی گەندەڵیو بەرتیلو

لەبەریەك هەڵوەشان، کە سیماو خەسڵەتی تایبەتی چینە دەسەڵاتدارەکانو ئەوهێزانەیە، کە پشتگیریاندەکەن، دەبینین پەنا بۆ بەسیجکردنی هەستو سۆزیانو دروشمەکان دەبەن، نەك بۆعەقڵو بەرنامە سیاسیەکان هەروەها هەوڵدەدەن بۆ بێ دەنگکردنی هەردەنگو رایەکی نەیاری خۆیان لەرێگەی توندوتیژیو سرینەوەی بەرامبەرەوە، لەبەرئەوەی یەکێك لەکۆڵەکەکانی هەژموونکردن، کە ئەم بزاوتانە دەخوازن پێی بگەن زاڵ کردنی پرەنسیپی یەکدەنگییەو هەستو گومانئەکردنی هەوادارانییەتی لەشیمانەی هەبوونی راستی لای بەرامبەر.

ئەگەر زانیمان، کەیەکێك لەپایەکانی بزوتنەوە فەندەمێنتالیستەکان، جاهەر بزوتنەوەیەکی فەندەمێنتالیست بێت لەهەموو کاتو شوێنێکدا ئەوەیە، کەپێیوایە هەموو راستیەکان لای ئەوە،

لەسۆنگەی ئەمەوە داوای خۆ بەدەستەوەدانی تەواوەتیو گوێڕایەڵی یەکجاری لەهەوادارانی دەکات لەرووی بیرکردنەوەو ئاکاراوە، لەبەرئەوەش کە پشت بەهێزێکی سەروو مرۆیی دەبەستێت، بۆیە پێی وایە، کە تێروانینو بانگەشەکانی پێویستی بەدایەلۆگ نییە بەمەبەستی پەسەندکردن یارەتکردنەوە، هەروەك چۆن پێویستی بەدەستکاریو پێداچونەوەنیە، سەرەنجام داننانێت بەئەگەری بوونی حەقیقەت یان بەشێك لەحەقیقەت لەلای بەرامبەر، ئەو لۆژیکەی کەبەتێروانینی خۆی رەوایەتی ئەوەی دەداتێ، کە بەرامبەرەکانی بەهەڵەو ناراست دابنێت، لەروویەکی تریشەوە ڕینومایکردنیان بە ئەرکی خۆی دەزانێت، هەر بەرامبەرێکیش نەیەتە سەررێگای ڕاست واتە ملکەچی خواستەکانیان نەبێت، بەلای ئەوانەوە لەنێو بردنیان ڕەوایە، واتە سڕینەوەیان لەڕووی مادییەوە.

بەپێی تێڕوانین و بەرنامەی بزوتنەوە فەندەمێنتالیستەکان ململانێ، لەنێوان ڕەوتە فیکرییەکان و بەرنامە سیاسیەکاندانییە، بەڵکو لەنێوان ئیمان و ئیلحاددایە، لەنێوان باوەڕداران و یاخیبواندایە. خۆئەگەر لەقۆناغێکی دیاریکراودا پەنابردن بۆ پێسەلماندن و لۆژیک ڕەوابێت، ئەوا لەپێناوی گێڕانەوەی یاخیبوان بۆسەر ڕێگەی راست، لەکاتێکدا ئەگەر نەتوانرا بڕوایان پێبهێنرێت، یان بڕوایان نەهێنا، ئەوسا مافی باوەڕدارانە، بەڵکو ئەرکی سەرشانیانە، پەنا بۆ هەموو شێوازێك بەرن، لەوانەش توندوتیژی، بۆ گەیشتن بە ئامانجی دیاریکراو.

بەلەبەر چاوگرتنی ئەوەی کە بزوتنەوەی فەندەمێنتالیست خاوەنی پێکهاتەیەکی هەرەمی دیاریکراوە، لەبەرئەوە فەتواو رادەربڕین لەتایبەتمەندیەکانی ژمارەیەکی دیاریکراوی

کۆمەڵەکانیانەو پێویستە لەسەر ئەندامانی تر ملکەچ و جێبەجێکەری ئەو داوایانەبن، کەلێیاندەخوازرێت. ئەو کەسانەش کەخۆیان لەپڕۆسەی ئیجتیهادو تێفکرین دوورخستۆتەوە، یاخود لەئاستێکدان ڕێگای ئەمکارەیان پێنادات، پێویستە لەسەریان ملکەچی فەرمانەکان بن و ئەوپەڕی توانا و گوێڕایەڵی بەکاربهێنن بۆ بەجێهێنانی بەچاوپۆشین لەئامانج یاخود کەسی دەست نیشانکراو، هەروەها بەبێ ڕەچاوکردنی ئەو دەرەنجامانەی کەلێیدەکەوێتەوە، لەبەرئەوەی ئەوانە خۆیان وەك ئەو سەربازانە دادەنێن کە مافی ڕادەربڕین و ناڕەزایەتییان نییە لەبەرامبەر ئەو فەرمانانەدا کەلەسەرەوە پێیاندراوە.

لێرەوە دەتوانین شرۆڤەی هەندێك رەوش بکەین: لەجەزائیر ئامانجی فەندەمێنتالیستەکان بێدەنگکردنی بەرامبەر بوو، ئەم ئامانجەش تەنها بە لەناو بردنی ئەو

بەرامبەرە دەبێت، کەخاوەنی دیدو تێڕوانینێکی جیاوازە، هەر لەبەر ئەمەشە قورسایی ئەو توندووتیژییەی جەزائیر کەوتبووە سەر نوسەرو ڕۆژنامەنوسان، لەبەرئەوەی ئەمانە سەرباری ئەوەی خاوەنی دیدوتێڕوانینێکی جیاوازن، لەهەمان کاتیشدا لەتوانایاندایە ئەوڕایەی خۆیان بگەیەننە خەڵکانی دی‌و راستی‌و دروستی ئەم دیدوتێڕوانینەی خۆشیان بۆ ژمارەیەکی زۆری خەڵك بسەلمێنن، بۆیە رق‌و تورەیی فەندەمێنتالیستەکان بەشێوەیەکی سەرەکی‌و راستەوخۆ رووی لەوانەبوو کەخاوەنی تێڕوانینێکی جیاوازترن‌و، دەتوانن ئەوتێڕوانینانە بەخەڵکانی دیش بگەیەنن. ئەوەتا لەجەزائیر دەبینین ژمارەی ئەوقوربانییانەی، کەخاوەن تێروانینێکی جیاوازترن چەندە زۆرن، لەڕاستیدا زمانی سڕینەوەی بەرامبەر، واتە پشتگوێخستنی دایەلۆگ‌و نەسەلماندنی وەك

ڕێگایەك بۆ گەیشتن بەڕاستی رەهاو پاشان بۆ دەسەڵات.

هەروەها لەمیسریشدا هەرچەندە لەمێژە هەردوو دەسەڵاتی دادوەری‌و میدیا بوونیان هەیە، سەرباری هەبوونی دامەزراوەکانی کۆمەڵی مەدەنی، کۆمەڵە فەندەمینتالیستەکان سەرباری شەڕی ئاشکراو سەرەکییان لەگەڵ حکومەتی گەندەڵبووی بێ دەسەڵاتدا، شەڕیشیان لەدژی رۆشنبیران راگەیاند، مەبەستیشیان ناچارکردنی رۆشبیرانە بەهەڵبژاردن لە نێوان مەنفای ئارەزوومەندانەو هەڵاتن لە وڵات، یاخود مانەوە لە وڵات‌و خۆبەدەستەوە داندا، بەڵام نەك کتومت وەك ئەوەی جەزائیر.

ئەم بزووتنەوانە بەمەبەستی سەرکوتکردن‌و کپکردنەوەی دەنگی رۆشنبیران، پەنایان بۆ

دامەزراوەکانی دەوڵەتو یاسا برد، ئەوە ئەزهەر بوو، کەفتوای قەدەغەکردنی ڕۆمانەکەی نەجیب مەحفوز (أولاد حارتنا)یدا، ئەوکارەی کە لەمێژبوو کرابوو، پاڵپشتێك بوو بۆ بزووتنەوە فەندەمێنتالیستیەکان بۆ ئەوەی لەشەڕو دژایەتیکردنی نەجیب مەحفوزدا بەردەوام بن، دواتریش هەوڵی کوشتنی بدەن. بەلەبەر چاوگرتنی ئەو ڕاستیەی ئەوانەی هەوڵی کوشتنی نەجیب مەحفوزیاندا، هیچ ڕۆمانێکی نەجیب مەحفوزیان نەخوێندبووە، بەتایبەتیش ڕۆمانی (أولاد حارتنا)، هەروەك دواتریش لەبەردەم دادگا دانیان پێدانا، بەڵکو تەنها بەملکەچکردن بۆ فەتواکانی سەروو خۆیان بەم کارە هەستابوون. دیسان بەپشت بەستن بە((یاسا)) داوایەك لەدژی نەسرحامد ئەبوزەید بەرزکرایەوەو بەهەڵگەراوە تاوانبار کرا، کەبەم پێیە بەتێروانینی ئەوان دەبێ لەگەڵ ژنەکەیدا لەیەکتری جیاببنەوە، دواتریش خوێنی برژێت، تاکوئێستاش

ئەم پیاوە بەپشت بەستن بەیاسا، نەك بەراستیو لۆژیك، هەوڵدەدات بێتاوانی خۆی بسەلمێنێت*.

هەر لەمیسردا، گەلێك ڕۆشنبیری دیکە هەبوون گیانی خۆیان بەخشی لەبەر ئەوەی جورئەتی ڕادەربڕینیان هەبوو، پێشیان وابوو، کەراستی موڵکی تەنها لایەنێك نییە، پێم وایە (فەرەج فودە) نمونەیەکی ئاشکرای ئەم ڕۆشنبیرانە بوو.

لەهەر قۆناغێك لەقۆناغەکاندا، فەزای سەپێنراوی نێو کۆمەڵگایە، کەچۆنیەتی تێگەیشتن لە (یاسا)و جێبەجێکردنی، دیاری دەکات. ئەوەتا (تەها حسێن) کە لەچارەکی یەکەمی ئەم سەدەیەدا، درا بەدادگا پاش ئەوەی کتێبێکی سەبارەت (بەشیعری جاهیلی) داناو تێروانینەکانی لەگەڵ بۆچوونەکانی ئەزهەردا سەبارەت

* لەکاتی نوسینی ئەم بابەتەدا، نەسر حامد ئەبو زەید لەژیاندا مابوو.

بەم پرسە جیاواز بوو، سەرەنجام ئەوداوایەی کە لەدژی بەرزکرابۆوە، داخراو بەهۆی نەبوونی بەڵگەوە هیچ حوکمێك لەلایەن دادگاوە لەدژی دەرنەکرا، هەرخودی سەرۆکی داواکاری گشتیش بوو، واتە دەسەڵات بەپشت بەستن بەیاسا داوای داخستنی داواکەیکرد.

شێخ عەلی عەبدولرازقیش، کتێبێکی لەسەر (بنەماکانی فەرمانرەوایی لەئیسلامدا) دانا هەرچەندە ئەم کتێبە بەئیجتیهادێکی بوێرانە دادەندرێتو تێڕوانینو بۆچوونەکانی زۆر ناکۆكو دژبوو لەگەڵ بۆچونی ئایینی باڵادەستی ئەوکاتەدا، بەتایبەتیش لەگەڵ راوبۆچوونی ئەزهەردا، سەرباری هەموو ئەمانەش تووشی ئەوگرفتو گێرمەو کێشانە بوو کەنووسەرانو رۆشنبیرانێکی لەم کەم بایەختر تووشیبوون.

کۆمەڵێك رەوشی لەم جۆرە دەیسەلمێنێت کەکارابوونو بەهێزبوونی بزاوتە فەندەمێنتالیستەکان پابەندی لاوازیو نائامادەیی نەیارانێتیو پەیوەستە بەئاستی کارایی رای گشتیەوە. هەرکاتێك دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی واتە رۆژنامەو یاساو دادگاو پارتەکانو رای گشتی چاودێر، ئامادەییان هەبێتو چالاکبن، ئەوکاتە پانتایی دەمارگیری بەرتەسك دەبێتەوەو هێزە فەندەمینتالیستەکان ناتوانن تێروانینو دیدگای خۆیان بەزۆر بەسەر بەرامبەردا بسەپێنن یاخود زاڵبن بەسەر کۆمەڵدا، لەسەرێکی تریشەوە، کەشو هەوایەکی گونجاو بۆ دایەلۆگو جیاوازیو فرەیی بیروڕا دەرەخسێت، واتە ئازادی فیکری سەقامگیر دەبێتو پشت بەستن بەئەقڵو لۆژیكو رای گشتیو پرەنسیپەکانی کۆمەڵگای مەدەنی بۆ گەیشتن بەچارەسەرەکانی دەبنە بنەما. یاخود بەگوزارشتێکی

تر دەتوانین بڵێین: دەرفەت لەبەردەم تاکە تێڕوانیندا یاخود زاڵبونی هزری گشتگەرایدا، بەرتەسك دەبێتەوە، سەرەنجام پەنابردن بۆ توندو تیژی وەك شێوازێك بۆ سەپاندنی بیروڕا، قورسو ئەستەم دەبێت.

لەم روەوە پێویستە ئاماژە بەوراستییە بدەین کەدەمارگیری پشت بەستوو بەفەندەمێنتالیزم تەنها بەو بزاوتانەی نێو ئۆپۆزسیۆنەوە بەرتەسك نابێتەوە، کەهەنووکە رووناکیان خراوەتەسەر، بەڵکو زۆربەی رژێمە دەسەڵاتدارەکانی وڵاتانی دوورگەی عەرەبیو کەنەداو دیسان پشت بەباوەڕی فەندەمێنتالیزم دەبەستن، واتە هەڵگری هەمان خەسڵەتو سیماکانی فەندەمێنتالیستین. بۆنمونە عەرەبستانی سعودی خۆی بەدرێژەپێدەری باوەڕێکی ئایینی زۆر دەمارگیرو داخراو دەزانێت (وەهابی)، کەجیاوازی بیروڕاو بیرکردنەوەی زۆر بەتوندی تێدا سەرکوت دەکرێتو

بەهیچ شێوەیەك رێگا بەدایەلۆگو فرەیی نادرێت، هەموو ئەو بیروباوەڕو تێڕوانینانەش، کەجیاوازن یاخود لەگەڵیدا ناتەبان سەرکوت دەکرێنو دەسەڵات خۆی بەتاکە پارێزەرو تەفسیرکەری عەقیدە دەزانێت، کەوادەکات هەموو نەیارێ: لەدەرەوەی ئەو عەقیدەیە تەماشا بکرێتو شیمانەی تووشبوونی بەهەر ئەگەرێك بەکراوەیی بمێنێتەوە، لەوانەش لەنێوبردنی جەستەیی. (مەسعەری) باشترین نمونەی ئەم جۆرە ڕەوشەیە، لەبەر ئەوەی هەربەپشت بەستن بەهەمان ئیجتیهاداتی ئسوڵگەراییو بەدەقەکان، دەخوازێت گەندەڵ بوونو لەبەریەك هەڵوەشانەوەو لاوازبوونی دەسەڵات بسەلمێنێت، بەڵام دەسەڵات بەزیندانی کردن وەڵامی دەداتەوە، هەرکاتێکیش دەربازی دەبێت لەدەستیان وەدوی دەکەونو دەبێتە مرۆڤێکی لەیاسا یاخی بوو، هەوڵی هەڵکەندنیشی دەدەن لەتاراوگەکەی لەئینگلتەرا، هەڵوێستی حکومەتی بەریتانیاش ئەو

حکومەتەی کەبەنەریتە رەسەنەکانی پارێزگاری کردن لە ئازادیی بیروڕا ناسراوە، سەرەنجام درەنگ یان زوو، ملکەچی داخوازیەکانی سعودیە دەبێت.

ئەم نمونەیەو چەندان نمونەی تری ئاوا، ئاماژەن بەوتواناو ئیمکاناتەی کەدامەزراوەی فەندەمێنتالیزم، بەبزاف و حکومەتەکانەوە، بەپشت بەستن بەئایین هەیانە، بەمەبەستی رێگەگرتن لەئازادیی بیروراو پاوانکردنی تەفسیرکردن بەتەنها بۆخۆیان بەپێی بەرژەوەندییە کانیان، دواتر بۆ شوێن پێ هەڵگرتنی نەیارەکانیان و تەنانەت ئەگەری لەنێوبردنی جەستەیشیان، هەمیشە بەپشتبەستن بەئایین پاساو دەهێننەوەو فەتوا دەدەن بۆ پینەکردنی کارەکانیان!

هەر لەم بارەیەوە رەنگە پێویست بێت ئاماژەیەك بەو شۆڕشە بکەین، کە لەدژی رژێمی شاهنشاهی هەواداری رۆژئاوا بەرپابوو. هەر پاش ئەو راپەرینە

جەماوەرییە بەرفراوانەی، کەهەموو هێزەکان بەشدارییان تێدا کرد، شۆڕش کەوتە سەرکوتکردنی رۆڵەکانی خۆی ئەویش تەنها لەبەرئەوەی هەندێك لەشۆڕشگێڕەکان خوێندنەوەو تێڕوانینێکی جیاوازتریان هەبوو لەتێڕوانین و خوێندنەوەکانی (ئیمام خومەینی) سەبارەت بەپرسە هەمە لایەنەکان، ئەوەبوو دواتر بەنەیارو پاشتریش بەدوژمن ناوزەدکران، ئەوانەیان کەشانسیان هەبوو توانیان بگەنە تاراوگە، بەڵام ئەوانەشیان کەنەیانتوانی خۆیان دەربازکەن چونە نێو ئەوریزە درێژەوە کەخڵخاڵی خەریکی دادگایی کردنیان بوو، کەژمارەیان خۆی دەدا لەسەدان یاخود رەنگە لەهەزارانیش زیاتر بووبێت، بۆ ئەوەی (دادگا) حوکمی لەسێدارەدانیان بەسەردا بسەپێنێت و دەستەبەجێش جێبەجێبکرێت، زۆرینەی رەهای ئەو حکومدراوانەش هەرئەو موسوڵمانانە بوون،

کەئیجتهادو تێڕوانینی جیاوازتریان هەبوو لەهی سەرانی شۆڕش.

بەڵام نمونەی ئەفغانستان، کەهەر ئێستا بەردەوامە، باشترین بەڵگەیە لەسەرئەوەی کەبزاوتی فەندەمێنتالیست یان هەر باڵێکی تری ئەم بزاوتە، هەمیشە بەڵگەو پاساوی حازر بەدەستی (ئایین)ییان بەدەستەوەیە بۆئەوەی لایەنی نەیارو بەرامبەری خۆیانی پێنەفی بکەنەوە، پاش ئەوەی بزوتنەوەی فەندەمێنتالیست لەچوارچێوەی دژایەتی کردنی حوکمی مارکسیستی و بونی سۆڤێت لەئەفغانستاندا سەری هەڵدا، درێژەیان بەشەڕدا، بەڵام ئەمجارەیان دژی خۆیان، هەرلایەنێکیشیان بەڵگەو پاساوی ئایینی پێویست و تەواویان پێیە بۆدرێژە پێدانی ئەم شەڕە، تاسەرەنجام ئەم شەڕە نەک هەر بەسڕینەوەو لەنێوبردنی ئازادیی بیروڕا، بەڵکو کاولکردنی تەواوی ئەفغانستان و کردنی بەخاکێکی سوتماککراو دەگات،

هەر لەسەر دەستی ئەو ئەفغانیانەش کەپشت ئەستورن بەکۆمەک و پشتگیری ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و سعودیە.!

لەبەرامبەر ئەم نمونانە لەفەندەمێنتالیزمی ئیسلامیدا پێویستە نمونەی بۆسنێشمان لەبەر چاوان ون نەبێت، کەرەنگدانەوەو نیشاندەری هەڵوێستێکی دەمارگیرانەی خوێناوییە لەدژی لایەنی بەرامبەر، ئەمە نمونەی فەندەمێنتالیزمێکی ئایینی و ناسیۆنالیستی ئێجگار دڕندە بەرجەستە دەکات، نەک تەنها ئەمە، بەڵکو ئەو هەڵوێستەش کەرۆژئاوای مەسیحی لەبەرامبەر ئەم پرسەدا وەریگرت، بەئاشکراو راشکاوانە دەریدەخات، کەئەوان هەڵوێستێکی نیگەتیفانەو خراپیان بەرامبەر بەهەموو ئیسلام هەیە نەک بەتەنها باڵێک یان مەزهەبێکی دیاری کراو، هەر ئەم راستیەشە، کە لەحاڵی حازردا پاساوە بۆ هەموو

ئـەو بـەدگومانیو بـێ متمانەییـەی، کـەباڵی بەسـەر پەیوەندییە مەسیحیو ئیسلامیەکاندا کێشاوە.

سەرچاوە:

عبدالرحمن منيف، بين الثقافة والسياسة، المركز الثقافي العربي، بيروت، 1998 ، ص 145- 193.

لەبڵاوکراوەکانی
ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران ساڵی
(2010)

ژ	ناوی بڵاوکراوە	ناوی نوسەر	ساڵی دەرچوون
325	حول الفدرالية ـ النظامان السويسري والعراقي – دراسة مقارنة	كاوسين بابكر	2010
326	المركز القانوني الدولي للقوات المتعددة الجنسيات في العراق	عبدالصمد رحيم كريم زنگنه	2010
327	جلال طالباني ـ مواقف و آراء	صلاح برواري	2010
328	قراءة البعث للفاشية التأريخية	د. البرت عيسى	2010
329	2010 ساڵی کۆنگرەی رووبەڕووبوونەوە	حاکم قادر حمەجان عزیز	2010
330	پرۆژەی مەکتەبی بیروهۆشیاری بۆداڕشتنی بەرنامەی (ی. ن. ک)	عوسمان حەمە رەشید گورون	2010

ژ	ناوی بڵاوکراوە	ناوی نوسەر	ساڵی دەرچوون
331	ئاغاو شێخ و دەوڵەت	و. کوردۆ عەلی	2010
332	مێژووی فەلسەفە	و. لە سویدییەوە: عوسمان حەمە رەشید گورون	2010
333	طالباني جورج واشنطن العراق	خليل عبدالله ترجمة: حسن شندى	2010
334	العداله بين الفلسفه والقانون	اسماعيل نامق حسن	2010
335	حوارات ونقاشات فكرية وسياسية واجتماعية و إقتصادية	د. كاظم حبيب	2010
336	المجتمع المدني والدولة، وإشكالية العلاقة	زبير رسول احمد	2010
337	الطبيعة القانونية لعقد الزواج	زبير مصطفى حسين	2010
338	ئایین و دەسەڵات	هاشم کەریمی	2010
339	فیمینیزم	رەسول سوڵتانی	2010
340	سياسة التعريب في قضاء شنكال	بيان محمد سعيد	2010
341	الامن و مستقبل السياسة	فرهاد جلال مصطفى	2010

	الدولية		
342	زنجیرەیەک گفتوگۆی مەدەنی، عەلمانیەت و ئایین، عەقڵ و شەریعەت، کوردو میدیای عەرەبی	ئومێد قەرەداغی	2010
343	مسرحيات و تحليل	فريدريش دورينمات ت: غسان نعسان	2010
344	رجعية القانون في الماضي على الجرائم ضد الإنسانية	زانا رفيق سعيد	2010
345	کوردەکان و مافی چارەی خۆنووسینی نەتەوەکان زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (1)	ئیسماعیل بێشکچی و. ڕەوا حاجی	2010
346	سیستمی سیاسی سویسرا زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (2)	خەلیل عەبدوڵلا	2010
347	ئاین و دەوڵەت لەمیسری سەردەمی محەمەد عەلی پاشادا زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (3)	فەرید ئەسەسەرد	2010
348	گۆڤاری کەلتور		2010

349	ڕۆژنامەی کوردی گۆڤاری هەولێر ساڵی (1970 ـ 1972)	ئامادەکردنی: د. هیمدادی حوسێن	2010
350	ناوچە جێناکۆکەکان، ئایندەو ئاسۆکانی چارەسەر، زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (4)	تەحسین نامیق	2010
351	بەعەرەبکردن و بە جولەکەکردن، زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (5)	فەرید ئەسەسەرد	2010